

Жээнбекова Б.Ж.

**МАДАНИЙ ӨСҮМДҮКТӨРДҮ ӨСТҮРҮҮ АГРОТЕХНОЛОГИЯСЫН
ҮЙРӨНҮҮ (КЫЗЫЛГАТТЫН МИСАЛЫНДА)**

Жээнбекова Б.Ж.

**ИЗУЧЕНИЕ АГРОТЕХНОЛОГИИ ВЫРАЩИВАНИЯ КУЛЬТУРНЫХ
РАСТЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ КЛУБНИКИ)**

B.Zh. Zheenbekova

**THE STUDY OF CULTIVATION TECHNOLOGY OF CULTIVATED
PLANTS (FOR EXAMPLE STRAWBERRIES)**

УДК: 635

Акыркы жылдары базар экономикасынын шартында ийгиликке жетүүдөгү мүмкүнчүлүктөр болбогондуктан, маданий өсүмдүктөрүнө көп көңүл бурбай жатабыз. Бирок талыкпас эмгектин натыйжасында, ийгиликтерге жетүү ар бир инсандын эмгекчилдигиңен жана аракетинен көз каранды. Демек, биз маданий өсүмдүктөрдү өстүрүү агротехнологиясын үйрөнүүдө, экологиялык жактан таза, экономикалык жактан киреше келтире турган продукцияларды өндүрүп, жергиликтүү калкка жайылтуу эсептелет.

Негизги сөздөр: суперфосфат, фермер, көчөт, зыянкеч, агротехника.

Мы не обращаем должного внимания культурным растениям, потому что в условиях рыночной экономики не существует никаких условий для достижения производительности. Но достижение успеха в результате непрерывного труда зависит от тяжелой работы и усилий всех. Значит, при обучении агротехнологии выращивания культурных растений, следует распространение народу производство экологически чистых продуктов, приносящий прибыль экономике производства.

Ключевые слова: суперфосфат, фермеры, посадка, вредители, агротехника.

We do not pay proper attention to house plants. Because in a market economy there are no conditions to achieve productivity. But a success as a result of continuous labour depends on hard work and effort of everyone. Mans the of agricultural technology in cultivation of domestic plants, production of environmentally clean, profitable from the economic side of production and population.

Key words: superphosphate, farmers, planting, pest control, agronomics.

Кийинки мезгилдерде Кыргызстандын түштүгүндө маданий өсүмдүктөрдү өстүрүү боюнча көп көңүл бурбай жатабыз. Бирок климаты айыл-чарбачылыктын көп түрлөрүнө ылайыктуу. Демек, калктын бакубат турмуш куруусуна керектүү болгон табигый ресурстардын бардыгы бар.

Анда эмне үчүн Кыргызстанда жашаган калктын көпчүлүгүнүн бүгүнкү күндөгү экономикалык абалы табигый ресурстар берип турган мүмкүнчүлүктөргө карабастан төмөнкү деңгээлде?

Анткени базар экономикасынын шартында ийгиликке жетүүдөгү мүмкүнчүлүктөр аз болгондуктан. Бирок талыкпас эмгектин натыйжасында, ийгиликтерге жетүү ар бир инсандын эмгекчилдигинен жана

аракетинен көз каранды. Демек, маданий өсүмдүктөрдү өстүрүү агротехнологиясын үйрөнүү, экологиялык жактан таза, экономикалык жактан эффективдүү, киреше алып келери бизге белгилүү. Ошол маданий өсүмдүктөрдүн бири болгон кулпунайды (бакча кызылгаты) өстүрүү агротехнологиясын үйрөнүү жөнүндө сөз козгомокчубуз.

Элдик аталышы – кызылгат (*Fragaria*) *Rosacea* – роза гүлдүүлөр уруусуна кирген - өзгөчө жыты бар, бою кичинекей, көп жылдык чөп өсүмдүгү. Тамыры сабактуу. Сабагы төшөлүп, бутактанган. Ири жалбырактуу үч бурчтук түсү кочкул-жашыл. Гүл сабактары жалбырактарынын деңгээлинде же андан төмөн жайгашкан гүлү ак түстө, гүл чыгаруучу жерлери тамыр моюнчасынан розетка сыяктуу чыгышат. Мөмөсү – конустук – шар формасында, каралжын кочкул, кызыл түстүү. Уруктары мөмөгө анча-мынча басылган. Жемиштери орто көлөмдүү, 8-10 г. даамы таттуу – ширелүү өсүмдүк [1, 2-б.].

Биздин илимий ишибиздин максаты: Жалал-Абад обласынын Сузак районун Жийде айылындагы “Исакулов Таалайбек” фермердик чарбасында өстүрүлүп жаткан кызылгаттын өстүрүү агротехнологиясын үйрөнүү. Бул иштин жыйынтыгында, Кыргызстанда акыркы мезгилдерде кызылгат өстүрүүгө кызыгуу арбын. Айта кетсек Чаткал, Ала-Бука, Базар-Коргон, Ноокен райондорунда кызылгаты өстүрүлүп кирешелүү базар экономикасына чыгарылууда. Жергиликтүү элдердин кызылгат өстүрүүгө кызыгуунун себеби экологиялык жактан таза экономикалык жактан эффективдүү маданий өсүмдүктөрүнүн бири. Биз сөз кылып жаткан фермер Исакулов Таалайбек 2013-жылдан бери кулпунайды өстүрүп келе жатат. Ушул жыл аралыгында 15 сотик жерден ушул жыл аралыгында өстүрүп, 30 сотике чейин жеткирип 2015-2017-жылдары 1 млн. таза киреше алган. Ушул жылы да улантылып өстүрүлүүдө. Бул өсүмдүктү өстүрүү агротехнологиясы боюнча сөз кылсак. Кызылгатты өстүрүүдө көбүнчө календула, бархатцы, дан, чанактуу өсүмдүктөрүнөн кийин өстүрсөк жакшы натыйжа берет. Картошка, помидор, капуста, ж.б. мөмө жемиш өсүмдүктөрүнөн кийин өстүрсөк, 3 жылдан кем эмес убакыт өткөндөн кийин гана кызылгатты ошол жерге кайрадан тиксе болот. Эгер эски орунга кайра тигүүгө

эң ылайыктуу мөөнөт 4-5 жылдан кийин өстүрсөк жакшы түшүм берет. Кызылкатты отургузуудан мурун жерди тандап аны даярдоо керек.

Жерди тандоо жана топурагын даярдоодо кызылгат үчүн жакшы корголгон, терең иштетилген, борпон, абаны жакшы өткөргөн, отоо чөптөрү жок жерди тандап алуу керек. Кызылгат үчүн бийик ачык эңкейиш жерлер жарабайт, анткени андай жерлерде өсүмдүктөргө кар жетишсиз болгондуктан үшүп калышат жана жазында нымдуулуктун аздыгынан жапа чегишет. Андан тышкары шордуу жана өтө таштак жерлер да жарабайт.

Жер астындагы суулар 80-100 см деңгээлден ашпаш керек. Кызылгатты дээрлик баардык топуракка өстүрсө болот. Бирок орточо чополуу же кумдуу топуракта өстүрүү эң ыңгайлуу. Чополуу же кумдуу жер кык же компост менен семиртилиши зарыл. Ал топурактын кычкылдуулугу 5,0-5,5 төмөн эмес жерлерде жакшы өсөт. Жерди даярдоодо оор, чополуу, сууну жакшы өткөрбөгөн топуракка, озондун жуулган куму менен органикалык жер семирткичтерди чачуу зарыл. Себеби кычкыл топуракты акиташтайт, бара-бара жер айдоо кыртышын тереңдигин жогорулатып, сөзсүз түрдө органикалык жер семирткичтерди чачабыз. Органикалык жер семирткичтер үчүн чанактуу өсүмдүктөрдү колдонсок болот. Кызылгат тигиле турган жерди күзүндө даярдап койсок жакшы болот. Ал үчүн 25-30 см тереңдикке чейин айдап, андан кийин топуракты кылдаттык менен иштетип, органикалык же минералдык жер семирткичтерди чачуу керек. Ал эми жерди жазгы иштетүүдө: даярдоо жумуштарын тигүүгө 10 күн калганга чейин даярдоо керек. Бирок талааны күзүндө айдоо – эң жакшы натыйжа берет [1].

Таблица 1.

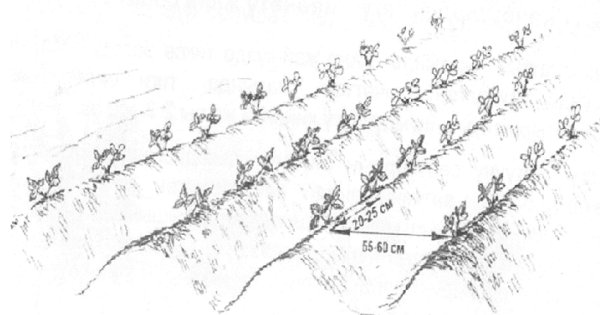
Кызылгатты өстүрүү агротехникалык эрежеси

Себүү ыкмасы	Жөөк аралык (см)	Үрөндүн тереңдиги (см)	Өсүмдүк аралык (см)
Кол менен отургузуу....	50 – 60 см	20-30 см	20-25 см

Жогорудагы 1-таблицада көрсөтүлгөндөй бул өсүмдүктүн көчөтүн талаага көчүрүү убагы жазында жана жай, күз мезгилдеринде жүргүзүлөт. Көчөттү канчалык эрте талаага көчүрүлсө, ошончолук жакшы болот (себеби сортторуна да тиешелүү). Топуракты бардык айдап эгилүүчү эгиндерге окшоп эле даярдайт: жер айдалат, малаланат. Жөөктөрдүн аралыгы 50-60 см, ал эми үрөн 20-30 см тереңдикте себилет. Отургузулган көчөттөрдүн аралыгы 20-25 см болсо мөмөсү бышып жетилүүсүнө жакшы.

Кызылгаттын тигүү ыкмасы боюнча бир саптуу жана эки саптуу тигүү схемасы бар. Азыркы учурда Республикада бир жана эки саптуу тигүү ыкмалары колдонулууда. Мисалы, төмөнкү схемада көрсөтүлгөндөй.

Бир саптуу тигүү схемасы.

Эки саптуу тигүү схемасы

Адатта көчөттөрдү өстүрүүдө үч жол менен өстүрүүгө болот.

- биринчи эски түптү розеткаларга бөлөт;
- экинчиси урук менен көбөйтүү, бирок ал көбүнчө селекция максатында колдонулат;
- үчүчүсү - мурутчалар менен көбөйтүү [3].

Мурутчалар менен көбөйтүү эң кенири жайылган жана эң жакшы ыкма. Көчөт бере турган өсүмдүктөрдү атайын даярдалган жер же жакшы талааларда башкача айтканда көчөт аянтында өстүрүшөт. Көчөттүк өсүмдүк суюк тигелет. Өсүмдүктөрдүн аралыгы 80-90x40 см болуш керек. Көчөт аянтында ар түрдүү сортторду бири-бири менен чандалышып кетпөө үчүн, аралыгын 2 метрден кем эмес тигүү зарыл. Көчөт эккен талааны 2 жылга чейин колдонсо болот, анткени андан кийин көчөттөрдүн тукумдук сапаттары начарлайт. Көчөттү жакшы карап, мурутчаларын жулбаш керек. Көчөт катары түп тамырдан чыккан 2 розетканы гана колдонот, анткени алар эң сапаттуу өсүмдүк болушат. Калгандарын жулуп таштоо керек. **Гүлдөө** мезгилдин аягында минералдык жер семирткичтер берилет. Андан кийин каптатып, сугарат. Кызылгаттын мурутчалары жакшыраак тамырдыкы үчүн розеткаларын топурак менен кичинеден жаап коёт. Тигүү үчүн илдетсиз, 2-3төн кем эмес жалбырактары бар жана жакшы өнүккөн, узундугу 5-7 см жыш тамырлары бар розеткаларды тандайбыз. Көчөттөр жазында жана жай, күздө тиксе болот. Бирок жайында же күзүндө тигилген көчөттөр жазында тигилгендер менен салыштырмалуу түшүмдүүлүгү кийинки жылы 2-3 эсе аз болот. Көчөттү тигип жатканда тигүү ыкмасын билүү абзел.

Туура тигилген.

Туура эмес, терең тигилген.

Туура эмес, тайыз тигилген.

1-сүрөт. Көчөттү тигүү ыкмасы.

Жогоруда 1-сүрөттө көрсөтүлгөндөй кызылгаттын көчөтүн тигүүдө тамырларынын кургабашын камсыздоо өтө маанилүү. Мында биз отургузууда тамырлары ойдо карабагандай кылып, оңдош керек. Ал эми өтө узун тамырларды 5-6 см /ге чейин кыскартып, кыркып таштоо сунушталат. Кызылгаттын тамырларын жакшылап жайып, топурак менен толук жаап, жөөктүн четине тыгыз басып коюш керек. Терең тигилген өсүмдүк чирип, ал эми тайыз тигилген – кургап калышы мүмкүн (2-3-сүрөт). Көчөттү түз сапка тигет, башкача айтканда анын жүрөкчөсү – өсүмдүктүн өсүү точкасы – топурактын нымдуу катмарына туура келип жана ачык болуп турушу зарыл.

Кызылгатты сугаруу. Кызылгаттын тамыр системасын көп терең эмес деңгээлде жайгашат. Ошондуктан ал нымдуулукту өтө жогору талап кылат. Мында тамчылатып сугаруу эң жакшы натыйжа берет (2-сүрөт). Себебе жайдын биринчи жарымында, нымдуулук жетишсиздигинен мөмө бутактары кургап, майда, ширесиз мөмө бериши мүмкүн. Ошондой эле жайдын аягында нымдуулуктун жетишсиздиги – күзүндө кийинки түшүмдүн гүл бүчүрлөрүнүн байланышына да терс таасир этет. Сугаруунун саны жана мөөнөтү жергиликтүү климаттык шартка көз каранды. Сугат ортосундагы интервал 7-10 күн. Сугаруунун негизги мөөнөтү.

- гүлдөөдөн кийин;
- мөмө жемиштерди терүүдөн мурда жана терүү учурунда;
- түшүм жыйнагандан кийин, августтун аягында-сентябрдын башында;
- кеч күздө.

2-сүрөт. Тамчылатып сугаруу.

Айта кетчү нерсе мөмө берүү учурунда кызылгатты этияттык менен сугаруу керек. Анткени ашык нымдуулукту мөмө жемиштер боз чирик менен жабыркатышы мүмкүн. Ошол себептен кызылгатты өстүрүүдөгү агротехниканын эң жакшы ыкмаларынын бири - жерди жумшартуу. Жумшартуунун себеби тамыр системасына аба көбүрөөк жетүүсүнө жана нымдуулукту сактоосуна көмөктөшөт. Жумшартууда 15-20 см аралыкта 6-7 см тереңдикке биринчи жумшартууну өткөрүп, эски жалбырактарды алып, чогултуп жок кылуу зарыл. Экинчи жумшартууну биринчисинен 15-20 күн өткөндөн кийин 2-3 см тереңдикте жумшартат. Отоо чөптөрдөн арылтып туруу керек.

Жер семирткичтерди берүүдө кызылгатты тиккен жылы күзүндө жер айдоодо 7-10 кг/м² чиринди же компос, 50-70 г/м² суперфосфат жана 20-30 г/м² калий тузун чачат.

Минералдык жер семирткичтерди жерди жумшартуунун алдында чачат, анткени жумшартуу учурунда ал топурак менен жакшы жабылып калат. Эгерде убагында жер семирткич берилбей калса, анда тиккенден кийин 2-жылдан баштап эрте жазда жана кеч күздө берсеңиз болот [2, 3-б.].

Түшүмдү жыйноонун өзгөчөлүгү кызылгаттын жемиштерин терүү маанилүү. Мөмөсү өтө бышып кетүүгө жол бербеш керек, анткени жемиштердин сапаты гана начарлабастан түшүмү да азаят. Күзүндө катуу суук түшөөргө бир ай калганда кызылгат жалбырагын чаап таштоо керек. 5-7 см түбүнө жеткирбей. Алынган эски жалбырактарды тазалап, талаадан чыгарып өртөп таштоону сунуштайбыз. Анткени эски

жалбыракта илдет оорулар, зыянкечтин тукумдар сакталат. Кызылгат зыянкечтери - майда кызылгат кенеси, шиш тумшуктар жана башкаларды айтууга болот. Ал эми илдеттери – ак кебер, боз чирик.

Күрөшүү чаралары. Тигүүдө илдетсиз көчөттөрдү колдонуу:

- агротехниканы жана которулуштуруп айдоону сактоо;
- кызылгатты жакшы шамалдатылган жана жарык участкаларга өстүрүү, калың жерлерин суюлтуу;
- азот жер семирткичтердин жогору дозада колдонуудан баш тартуу.

Пестицид жана биопрепаратты колдонуп, илдеттерге жана зыянкечтерге каршы күрөшүүдө белгиленген регламенттерди так колдонуу зарыл.

Жыйынтыктоо иретинде кызылгат өстүрүү менен жергиликтүү базар экономикасын көтөрү жана кошумча киреше табууга өбөлгө түзүлөт демекчимин. Азыркы убакта Кыргызстанда жер тилкелерин иштетүү эми гана жолго коюлууда.

Кыргыз калкы бакубат жашоосу үчүн маданий өсүмдүктөрүн өстүрүү экономиканын өнүгүсүнө да чоң салым кошот [1].

Адабияттар:

1. Земляника и клубника, сост. И.Н. Пустырский. - М., 2000.
2. Приусадебный сад и огород, сост. И.И. Ястребов. - Фрунзе, 1990;
3. Практикалык кеңештер: Бакча кызылгаты. Б. Найзабеков. - Бишкек, 2007.

Рецензент: к.биол.н., доцент Матраимов М.Б.